
La frontera

PID_00258678

Mariona Lloret Rodà

Temps mínim de dedicació recomanat: 3 hores

Mariona Lloret Rodà

Índex

1. Introducció	5
2. <i>The frontier</i>	11
2.1. <i>La frontier a l'espai</i>	19
3. Fronteres liminars	21
3.1. El Gran Carib	21
3.2. Divisió nord-sud	25
4. Conclusions	29
Bibliografia	31

1. Introducció

El concepte de frontera té múltiples definicions i és aplicable en àmbits ben diferents de la geografia i la història humanes. Es pot entendre de manera literal com una delimitació territorial que separa zones polítiques, econòmiques o culturals diferents, o es pot concebre com quelcom més abstracte i teòric. En qualsevol cas, en totes les seves accepcions la frontera fa referència a un espai de separació i d'encontre a la vegada, en el qual poden tenir lloc conflictes, però també intercanvis. En aquest mòdul reflexionarem al voltant d'aquestes nocions i veurem casos específics que les exemplificaran. Així, doncs, més que fer un estudi pràctic sobre geografia política, a continuació segueix un estudi assagístic des d'una perspectiva humanística que ajudarà a ampliar les nostres visions sobre la frontera.

Primer de tot, analitzarem breument la noció de frontera en el seu sentit més literal i tradicional: la frontera política. En segon lloc, farem un repàs d'un altre significat del terme que refereix a l'espai en moviment. En anglès hi ha dues paraules per a fer referència a aquests dues aproximacions al tema: *border* i *frontier*, que ajuden a aclarir-ne les diferències. En tercer lloc, mirarem exemples de fronteres liminars, és a dir, territoris que engloben espais geogràfics transnacionals que animen a pensar més enllà de delimitacions dibuixades sobre un mapa. Particularment, farem una ullada a termes com el «Gran Carib» o les delimitacions mundials entre «nord» i «sud».

A grans trets, el primer que pensem en referir-nos a frontera és la separació d'espais territorials delimitats dins els quals hi trobem una sobirania nacional. Aquests estan marcats físicament, sigui per arquitectura de la frontera o per torres de vigilància, i indiquen l'inici del territori d'una entitat política. Amb la firma de la pau de Westfàlia el 1648 es va solidificar la sobirania territorial dels estats moderns europeus; és més, s'estipulava que cap Estat podia intervenir en els afers interns d'un altre. Històricament, però, la frontera també es pot referir a espais entre «civilització» i «barbàrie». És a dir, zones de transició entre un món considerat modern i governable –amb totes les característiques que aquest terme implica: electricitat, transport, religió monoteista, coneixement científic...– i un món entès com a salvatge, tradicional i basat en la naturalesa.

Aquesta concepció eurocentrista justificà empreses colonials arreu del món durant segles. La idea que el conqueridor «descobria» nous territoris que havien de ser «civilitzats» seria l'argument subjacent a la colonització, des de l'arribada a Amèrica per part dels europeus als segles XV-XVI, fins a l'imperialisme a l'Àfrica de finals del segle XIX. Així, doncs, la frontera és entesa com un espai transformador, i el colonitzador tenia la missió, a vegades atorgada per la divinitat, de dur la llum a zones considerades recòndites.

Per descomptat que l'expansió representava un canvi vital per a les poblacions locals que habitaven les terres que serien conquerides. Així, doncs, l'arribada dels anomenats «pioners» representava també un fort canvi en l'ecosistema i en el mode de vida existent. Globalment, en la majoria dels casos, les poblacions indígenes acabaven soffrint i essent derrotades per l'home blanc. O bé passaven per processos de «civilització» i assimilació cultural, o eren destruïts (Osterhammel, 2014, pàg. 324). L'historiador alemany defineix bé aquesta situació d'encontre desigual:

«A frontier is an extensive (not simply local) situation or process where, in a given territory, at least two collectives of different ethnic origin and cultural orientation, usually, under the threat or use of force, maintain contacts with each other that are not regulated by a single overarching political and legal order. One of these collectives plays the role of the invader, whose primary interest is in appropriating and exploiting land and/or other natural resources.»

Jürgen Osterhammel (2014). *The transformation of the World* (pàg. 326)

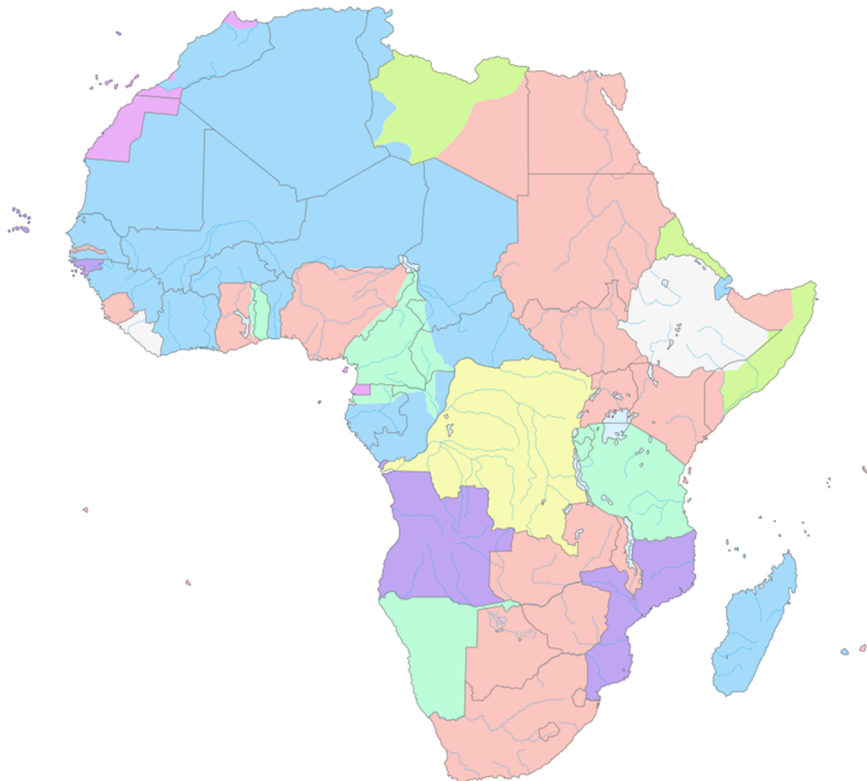
Al llarg del segle XIX hi havia moltes zones del món on els imperis no estaven clarament delimitats. Per exemple, la frontera nord-oest de l'Índia per part dels britànics o el Sàhara algerià per part dels francesos. Quan es va acabar la Segona Guerra Mundial i brotaren els processos de descolonització dels anys seixanta es crearen nous estats sobirans, com també *the iron curtain*, una frontera militar tangible que separava tant Europa com Corea. Diu Osterhammel: «It was thus in the 1960s that the obsession of the nineteenth century with borders came to full fruition» (Osterhammel, 2014, pàg. 113). Així, doncs, mentre que els estats-nació proliferaren al segle XIX, seria al segle següent, en ple conflicte de la Guerra Freda, quan el fet de marcar la diferència amb l'alteritat, en aquest cas l'enemic, tindria una importància cabdal i de defensa d'uns valors considerats legítims per part dels dos bàndols.

La delimitació de l'espai és quelcom construït o creat pels humans, sigui de manera visible o imaginària. Així, doncs, cal tenir en compte que, en parlar de fronteres, un punt rellevant que cal considerar és la seva qualitat canviant. De fet, si observem el mapa polític del món al llarg de les dècades veurem que una cosa que té en comú és la mutabilitat de les línies que separen territoris. Aquestes tenen, és clar, una explicació històrica, ja que sovint autoritats allunyades de les tensions locals eren les que dibuixaven els mapes en forma de quadrícula. De fet, un mètode molt habitual a l'hora d'organitzar un territori era dibuixar línies rectes per a separar territoris. Per exemple, es va aplicar aquest mètode de delimitació en línies rectes del territori en la construcció dels Estats Units per garantir «racionalització administrativa i uniformitat legal» a tot el territori (*Ibid.*, pàg. 105).

Els mapes resultants d'aquestes divisions arbitràries van donar com a resultat conflictes territorials, alguns dels quals són vigents avui dia. Un exemple clar d'aquesta formació de fronteres és l'Àfrica. Al mapa que veurem a continuació podem observar les fronteres polítiques actuals del continent i la distribució entre els imperis europeus l'any 1913 representats en colors: en groc, els bel-

gues; en vermell, els britànics; en blau, els francesos; en verd, els alemanys; en verd llimona, els italians; en lila, els portuguesos; en rosa fúcsia, els espanyols, i en blanc, els territoris independents.

Figura 1. Mapa de l'Àfrica el 1913

Font: Wikipedia

Aquest mapa és una conseqüència de la Conferència de Berlín que va tenir lloc entre 1884 i 1885, durant la qual es van establir els paràmetres de conquesta i repartiment del continent africà, fins al punt que començà un fenomen conegut com la «corsa per Àfrica». En aquell encontre es van trobar representants de nombrosos països europeus i els Estats Units, i, és clar, cap país africà no hi tingué representació. Els orígens de la conferència es troben en les ànsies expansionistes del rei Leopold II de Bèlgica, que va apropiarse del territori que esdevindria l'Estat Lliure del Congo, el qual gestionava com una empresa privada mitjançant l'explotació feroç de persones i recursos. A partir d'aleshores, les potències mundials van decidir establir les condicions de conquesta per tal de repartir-se l'Àfrica, la qual quedava directament subjugada als desitjos imperialistes, no sense moviments de resistència.

Amb tot, a Berlín s'inicià el període de l'anomenat «nou imperialisme», que conclouria amb la conquesta de pràcticament tot Àfrica i la consolidació de diferents territoris delimitats arbitràriament per persones alienes a la realitat africana. Aquest fet tindria conseqüències evidents els anys posteriors, ja que les poblacions locals es van veure obligades a acatar unes fronteres que no

Lectura recomanada

Per a saber-ne més, es recomana llegir la novel·la *El cor de les tenebres* (*Heart of Darkness*), de Joseph Conrad, inspirada en el règim sanguinolent de Leopold II al Congo.

responien a la seva herència cultural i política. Veiem, per tant, la rellevància de l'imperialisme vuitcentista tardà en la configuració territorial actual del continent africà.

Per exemple, un conflicte hereu vigent de la delimitació de territori africà en mans angleses el trobem en la frontera entre Egipte i Sudan. Entre aquests dos països hi ha un territori petit anomenat Bir Tawil, d'uns 2.000 quilòmetres quadrats, que curiosament cap dels dos estats inclou ni reclama en les seves fronteres. Es tracta d'un territori poc preuat, sense sortida al mar i amb un clima molt sec que fa difícils els conreus. Així, doncs, avui dia és un espai de *terra nullis*, sense cap país que el reclami. Una situació ben estranya i històricament podríem dir que gairebé excepcional.

La història d'aquesta disputa neix l'any 1899, moment en el qual els britànics van dibuixar una línia recta que separava Egipte del Sudan, deixant Bir Tawil com a part d'aquest últim; no obstant això, tres anys després, per tal d'adaptar-se mínimament a les necessitats locals, els anglesos van redibuixar la línia administrativa fent una ziga-zaga que deixava Bir Tawil com a part d'Egipte. Contràriament, la zona del triangle de Hala'ib, que té sortida al mar Roig, és actualment reclamada pels dos països, tot i que en el mapa de 1899 pertanyia a Egipte i en el de 1902 al Sudan. Amb tot, les disputes continuen sense que hi hagi una resolució definitiva (Bonnet, 2014, pàg. 73-75).

Al marge de la divisió d'Àfrica, que és un cas paradigmàtic de delimitació fronterera, a continuació veurem altres exemples on les línies que separaven diferents territoris queden marcades molt clarament i visiblement. La partició de Corea en dos és un altre cas d'estudi interessant i contemporani sobre creació de fronteres (*borders*). Després de formar part de l'imperi japonès durant diverses dècades, Corea obtingué la independència en finalitzar la Segona Guerra Mundial. No obstant això, a partir de 1945 les dues superpotències de la Guerra Freda, els Estats Units i la Unió Soviètica, es van fer amb el territori. Els americans van instal·lar-se a la zona sud del país, una vegada firmada la capitulació japonesa després del llançament de les dues bombes atòmiques l'agost d'aquell any. Al mateix temps, forces soviètiques havien entrat pel nord amb intenció d'apoderar-se d'aquella zona. Així, doncs, i amb intencions d'evitar un possible conflicte, els soviètics i els estatunidencs van decidir dividir la península pel paral·lel 38. Al mig, hi hauria un espai neutral de transició, conegut com Zona desmilitaritzada de Corea.

Figura 2. Divisió de Corea pel paral·lel 38 que creava Corea del Nord i Corea del Sud

Font: Wikipedia

Com és ben sabut, cada regió va tenir el seu propi règim amb la tutela de l'URSS i dels EUA, respectivament. Stalin va designar el govern del nord a Kim Il-sung, mentre que al sud hi van haver eleccions que donaren la victòria a l'anticomunista Syngman Rhee. Tots dos polítics van liderar règims autoritaris i van governar els seus països respectius durant la guerra de Corea (1950-1953). El problema principal era que tant els soviètics com els americans concebien aquella partició com quelcom temporal, i el seu objectiu era obtenir el control de tota la península. El conflicte bèl·lic es va iniciar justament a la frontera entre les dues Corees.

Un altre exemple de creació de fronteres també tingué lloc en plena Guerra Freda. El mur de Berlín es va convertir en un símbol de separació dels dos blocs que durà més de vint-i-cinc anys. La ciutat alemanya havia quedat partida en quatre zones d'influència després de la Segona Guerra Mundial. El mur va separar l'est de la ciutat, sota control soviètic, de l'oest, partit entre Estats Units, el Regne Unit i França. Mentre que l'URSS entenia aquella estructura com una barrera contra el feixisme i en va promoure l'edificació, els països de l'òrbita dels Estats Units s'hi referien com a «mur de la vergonya».

Lectura recomanada

Per a saber més sobre Corea, podeu llegir: **Bruce Cumings** (2005). *Korea's Place in the Sun: A Modern History*. Nova York / Londres: W. W. Norton & Company.

Figura 3. Construcció del mur de Berlín el 1961

Font: Wikipedia

Durant els anys en què va estar erigit, al mur hi van perdre la vida desenes de persones que intentaven creuar-lo. Així, doncs, el mur no constituïa una frontera només física sinó també ideològica, que separava dues de les maneres primordials d'entendre el món en aquell moment. La seva demolició el 1989 ens recorda que, per molt visibles que siguin, fins i tot encara que sigui per mitjà de construccions massisses, les fronteres són efímeres.

Per acabar aquest primer apartat i en relació amb el mur de Berlín, val la pena anar al present i mencionar el projecte de construcció d'una altra edificació física divisòria entre dos territoris que, suposadament, s'han de mantenir separats. El president dels Estats Units, Donald J. Trump, ha promogut, ja durant la seva campanya presidencial, el famós mur a la frontera del seu país amb Mèxic. En les seves paraules, Trump va afirmar que construirien «an impenetrable, physical, tall, powerful, beautiful, southern border wall¹».

Tot i que ja hi ha tanques que aïllen Mèxic dels Estats Units, el president pretén reforçar-les amb centenars de quilòmetres per tal de prevenir l'arribada d'immigrants il·legals al país. No només això sinó que Trump va declarar la seva intenció que fos el govern mexicà qui es fes càrrec de les despeses, tot i la ferma negació del president de Mèxic, Enrique Peña Nieto. És clar que el projecte, que està en procés, ha rebut crítiques de múltiples sectors dins i fora dels EUA, particularment per les seves implicacions xenòfobes i racistes. Sense que sigui un tema resolt, constitueix un exemple interessant i actual de problemes que semblen qüestions del passat.

⁽¹⁾«Donald Trump's Mexico wall: Who is going to pay for it?». *BBC News*, 6 de febrer de 2017. <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-37243269>

2. *The frontier*

Més enllà de la definició literal o política de la frontera que hem vist fins ara, hi ha una noció menys tangible o física d'aquest terme, que és la de l'espai en moviment continu. En aquesta concepció, la clau principal del terme rau en el seu dinamisme, en contraposició al de *border*, que estableix límits tancats d'un Estat sobirà. La zona de la *frontier* està poc delimitada, és un espai poc clar, el qual dona a entendre que no pertany a ningú, tot i que normalment està habitat per poblacions indígenes que es veuran afectades greument per l'arribada d'exploradors i conquistadors. Aquesta idea de territori buit o deshabitat despertà l'interès de governants i pioners ansiosos per expandir-se.

Els Estats Units constitueixen un exemple paradigmàtic d'aquestes nocions de l'espai. Al llarg del segle XIX, el país va estar en expansió territorial constant. De fet, hi ha una discussió acadèmica al voltant de la manera com el país es va fundar directament en forma d'imperi, més que no pas com a república (Immerman, 2010). Colons blancs van anar assentant-se cap a l'oest amb l'objectiu d'arribar a terres desconegudes i amb gran potencialitat. La frontera, per tant, era, per als colons, un espai de risc però també d'oportunitat.

A mitjan segle XIX, l'escriptor John L. O'Sullivan popularitzà el concepte del «destinació manifesta», segons el qual els estatunidencs tenien la responsabilitat d'arribar per terra al Pacífic, és a dir, conquerir tot el territori d'Amèrica del Nord d'est a oest per a dur-hi la civilització, la llum i el coneixement. Aquest concepte va sorgir en el context històric de la guerra de 1846-1848 entre els EUA i Mèxic pel control d'un vast territori, conflicte que va acabar amb la victòria dels estatunidencs i l'annexió dels actuals estats de Califòrnia, Nevada, Utah i parts de Nou Mèxic, Arizona i Colorado, gairebé un milió i mig de quilòmetres quadrats.

Els Estats Units, segons la «destinació manifesta», havien estat beneïts per Déu, qui els feia responsables de dur la democràcia arreu del territori. Aquesta empresa quasi messiànica va generar discrepàncies en la societat del moment, però també va posar les bases de la noció dels Estats Units com a entitat civilitzadora, és a dir, imperialista. A més, aquesta concepció idealitzada deixava de banda el tema de l'esclavitud.

Figura 4. John Glast, *American Progress* (1872)

Font: Wikipedia

La pintura anterior mostra clarament el poder del *manifest destiny*. Observem Columbia, la personificació artística dels Estats Units de l'època, caminant i duent la llum cap a l'oest. Està envoltada dels elements tecnològics propis de les societats «civilitzades» del moment: diligències i ferrocarrils, vaixells, telègraf, com també agricultors, ramaders... és a dir, tot el que transformaria la societat suposadament verge de l'oest. Columbia també duu un llibre a les mans, com a representació de l'ensenyament i l'educació que la seva arribada comportava.

El terme *manifest destiny* seria usat al llarg del segle als Estats Units per justificar empreses de conquesta. Fins i tot, a finals de segle amb les guerres de Cuba i les annexions de Hawaii, Puerto Rico i Filipines, el govern americà tenia la impressió de dur a terme una tasca primordial d'ajuda i democratització de territoris aliens i que necessitaven ser rescatats.

Als Estats Units, el concepte de frontera té una importància vital en la constitució del nacionalisme. Aquest fet es deu a l'obra i el pensament de Frederick Jackson Turner, historiador estatunidenc que a finals del segle XIX va teoritzar sobre la formació dels Estats Units en l'anomenada *Frontier Thesis*. Turner desenvolupà aquesta idea en una conferència el 1893 titulada «The Significance of the Frontier in American History», que després seria el primer capítol del seu llibre primordial, publicat trenta anys més tard, *The Frontier in American History* (1921). L'historiador argumentava que la frontera havia estat el motor principal del desenvolupament del seu país i que havia assentat les bases del caràcter nacional i el sistema democràtic atesa l'experiència comuna dels seus membres, els quals havien viscut als boscos del salvatge oest.

Les seves idees assentaven l'excelsitud nord-americana, és a dir, col·locava aquest país en un camí diferenciador de la resta, especialment d'Europa, i essencial per al discurs nacionalista estatunidenc. La frontera havia forjat un esperit de llibertat individual que no es podia veure en les societats urbanes europees de l'època. En les seves paraules:

«The American frontier is sharply distinguished from the European frontier—a fortified boundary line running through dense populations. The most significant thing about the American frontier is, that it lies at the hither edge of free land.»

Frederick Jackson Turner, *The Frontier in American History* (pàg. 3).

Per tant, segons l'autor vuitcentista, el caràcter estatunidenc característic va prendre forma a la frontera atès el vast espai del territori que s'havia de conquerir i el desenvolupament de l'individualisme. Com es pot observar, el discurs de Turner està tenyit de nacionalisme nord-americà:

«To the frontier the American intellect owes its striking characteristics. That coarseness and strength combined with acuteness and inquisitiveness; that practical, inventive turn of mind, quick to find expedients; that masterful grasp of material things, lacking in the artistic but powerful to effect great ends; that restless, nervous energy; that dominant individualism, working for good and for evil, and withal that buoyancy and exuberance which comes with freedom—these are traits of the frontier, or traits called out elsewhere because of the existence of the frontier.»

Frederick Jackson Turner, *The Frontier in American History* (pàg. 37).

Quan Turner va fer pública la seva teoria els últims anys del segle XIX, el món de la frontera s'estava acabant. De fet, ell mateix va declarar que havia arribat al final. Per tant, la seva anàlisi era clarament del passat recent del seu país, que ell mateix idealitzava. La crítica principal que se li podia fer a l'autor és la manca de consideració cap a les poblacions indígenes en la seva tesi. Turner es limità a veure els nadius americans com un obstacle que calia superar per a instaurar el món de frontera, obviant les massacres que es van dur a terme cap a diversos pobles.

Turner es va convertir en un dels autors més coneguts als Estats Units i fora. L'historiador influencià pensadors de la seva època, com el geògraf alemany Friedrich Ratzel. Aquest defensà la noció de la frontera com a òrgan perifèric de l'Estat sobirà i defensà la noció de *Lebensraum* o «espai vital», un concepte nacionalista que concebia l'Estat en expansió territorial constant —que més tard agafarien i adaptarien els nacionalsocialistes—. De fet, més enllà de teòrics de l'època, la idea de l'oest salvatge passaria a formar part de l'imaginari col·lectiu dels Estats Units com un moment idealitzat i essencial de la formació del país.

Particularment, la figura del *cowboy* personificarà la valentia i l'individualisme i serà el màxim exponent del món de frontera, un heroi situat entre el món salvatge i el civilitzat. A finals del segle XIX i principis del XX, proliferà i es popularitzà la literatura sobre l'oest americà, la qual influencià la creació del «mite de l'oest». En contraposició, el nadiu americà passà a personificar el pe-

rill i el caràcter salvatge, una amenaça a la societat civilitzada euroamericana. Com podem veure en la imatge següent, la dona pionera també lluitava fermentment en contra de l'indi «salvatge».

Figura 5. Henry Howe, *Heroism of a Pioneer Woman* (1860)

Font: <http://dcc.newberry.org/collections/imagining-american-west>

Més tard, les pel·lícules de Hollywood reflectirien aquesta visió el món del passat, fins al punt que el *western* es va convertir en un dels gèneres fílmics més populars de mitjan segle XX. Com Turner havia remarcat, però, la frontera s'havia acabat el 1890 en constituir-se uns Estats Units de l'Atlàntic al Pacífic. Un film de 1962 que representa aquest moment de finalització del món de frontera cap a un «món de civilització» és *L'home que va matar Liberty Vallance*, de John Ford, el qual mostra dos protagonistes oposats. Un representa l'antic món de l'oest, on la força i la masculinitat prevalen, mentre que el segon és la personificació de l'educació i la llei.

Aquesta idea de la frontera com a ens en moviment no solament es troba als Estats Units. En altres llocs del món, especialment durant el segle XIX, podem trobar entitats polítiques en creixement o en recensió al llarg de vastos territoris on la frontera pren un paper fonamental pel desenvolupament territorial de l'entitat. Per exemple, a Rússia tenim el cas de l'expansió progressiva de l'imperi en territoris cosacs. Aquest grup ètnic d'origen eslau s'havia ubicat de manera dispersa a les desembocadures dels rius Don, Dnièper i Ural i tenia un mode de vida nòmada i autònom. Per tant, personificava també la noció de *frontier* a ulls del tsar, un grup poc civilitzat i aventurer que ocupava uns

territoris amb gran potencialitat. Com diu Osterhammel, «the Cossacks were typical people of the frontier, who scarcely differed in lifestyle or military tactics from nearby steppe nomads» (Osterhammel, pàg. 362).

Per aquest motiu i des del segle XVII, els tsars russos van intentar integrar el territori cosac sota el seus dominis, amb la intenció de fer d'aquest col·lectiu un protector de la frontera de l'imperi. Aquest fet representaria deixar les antigues tradicions nòmades del grup i adaptar-se al govern central rus. És clar que aquestes exigències del tsar no es van produir sense rebel·lions cosaques en contra del règim al llarg dels segles, amb l'objectiu de mantenir la sobirania i la llibertat de què havien gaudit durant segles. Així, doncs, les disputes entre cosacs i el govern rus es convertiren en recurrents aproximadament entre els anys 1600 i 1800, amb la victòria majoritària de l'imperi rus.

En arribar el segle XIX, quan l'amenaça dels cosacs gairebé s'havia apaivagat, el tsar rus sovint utilitzà els cosacs com a força militar en nombrosos conflictes bèl·lics en favor de l'imperi rus, com les guerres napoleòniques, la guerra de Crimea o la revolució russa de 1905. Els cosacs es van transformar en una força militar de protecció de les fronteres polítiques de l'imperi rus.

Havent vist breument els casos rus i estatunidenc, es pot establir una comparació interessant entre els dos imperis. Cap a l'Àsia, Rússia també es va atribuir la missió civilitzadora. L'imperi havia de colonitzar i promoure el coneixement europeu arreu, entre d'altres coses per a fer-se valdre com a potència occidental. En aquest sentit, podem comparar la teoria de la frontera de Turner i la d'un historiador rus vuitcentista anterior, Serguei Soloviov. Aquest argumentà que el caràcter únic rus havia sorgit gràcies a les vastes estepes del territori, que havien permès desenvolupar un tarannà nacional fort i independent. Lògicament, en les dues teories, hi ha la influència d'un nacionalisme potent, propi de l'època. L'objectiu era justificar la història de la conquesta dels seus continents respectius mitjançant un discurs nacionalista encoratjador².

Lectura recomanada

Per a saber més sobre la història d'aquest poble i les seves relacions amb l'imperi rus, vegeu **Shane O'Rourke** (2008). *The Cossacks*. Manchester: Manchester University Press.

⁽²⁾Si us interessa aquesta comparativa, consulteu Bassin (1993).

Figura 6. Homes de frontera

A dalt: un cosac de l'àrea del riu Don a començaments del segle XIX. A baix a l'esquerra: *Gaicho enlazando*, de César i Andrea Bacle, ca. 1835. A baix a la dreta: *Cowboys*; fragment de *The Herd Quitter*, de C. M. Russell, 1897. Font: Wikipedia

El *cowboy* i el cosac serien també comparables pel que representen. En aquest sentit, cal matisar que en altres zones del món també s'ha desenvolupat un imaginari sobre l'home de frontera, al qual es relaciona amb atributs de masculinitat, valentia i esperit aventurer. Per exemple, a l'Argentina es troba el cas dels *gauchos*, genets que duïen vides seminòmades i eren hàbils amb el bestiar.

Tornant a la comparativa entre els Estats Units i Rússia, pel que fa al tractament de les poblacions indígenes, els imperis rus i estatunidenc actuaren de manera diferent en incorporar-les al territori nacional. Els grups nadius es transformaren en obstacles per al desenvolupament dels imperis subjacents, però els governs respectius actuaren de manera diversa per a encarar-s'hi. Fins al 1800, les poblacions indígenes americanes coexistien amb els colons, ja que vivien a l'altra banda de la frontera; per tant, no eren inclosos a la societat, però la frontera servia d'espai de contacte. Fins i tot hi havia intercanvis comercials que beneficiaven ambdues parts.

Amb l'arribada del segle XIX, hi hagué un canvi de política vers els indis i el govern federal definí aquests pobles com «nacions foranes residents», deixant clar que eren considerats estrangers. Al llarg de la centúria, s'anaren aprovant lleis extremes que reduïen als nadius americans en territori i drets. L'any 1823, per exemple, el Tribunal Suprem va declarar que constituïen una «raça inferior de gent, sense drets a la ciutadania i sota tutela constant del govern» (Burbank i Cooper, 2010, pàg. 262-264).

En el cas de Rússia, en canvi, el contacte dels russos amb poblacions no russes no fou tan extrem ni tingué conseqüències comparables amb les dels Estats Units. En termes generals, el tsar incorporava les noves poblacions a l'imperi deixant que desenvolupessin les tradicions pròpies i agafant col·laboradors entre aquestes poblacions que farien d'intermediaris amb el govern central. Cal dir, però, que en ambdues societats hi havia una forma d'explotació laboral: als Estats Units, l'esclavitud; a Rússia, la servitud.

Després de veure dos exemples de territoris continentals amplis, veurem l'aplicació de la idea de frontera a Austràlia. Històricament el terme *frontier* també es referia, igual que en el cas dels Estats Units i Rússia, a les zones poc explorades, salvatges i al marge de la «civilització» (europea, és clar). Durant els processos de colonització a l'illa a partir del segle XVIII, el contacte en aquestes «zones de frontera» amb les poblacions indígenes acabarien amb la matança de milers de nadius australians durant dècades. Les anomenades guerres de frontera, iniciades poc després de l'arribada dels europeus el 1788 i finalitzades temps després el 1934, posaren de manifest la noció dels britànics d'aquella terra com a buida i incivilitzada.

El terme indicat seria el de *terra nullis*, mateixa justificació que adoptarien els colons nord-americans en la conquesta de l'oest. Els britànics van fundar, sota aquests preceptes, una colònia penal a Austràlia. Gran part de la població indígena australiana va morir després del contacte amb els europeus a causa dels conflictes armats, però també de malalties com la verola o la varicel·la, que els britànics dugueren a l'illa i per la qual les poblacions natives no tenien immunitat. El concepte de *frontier*, doncs, va tenir un pes fonamental en la consolidació de l'Estat australià modern.

Al llarg de les dècades des de l'arribada dels europeus a Austràlia, van tenir lloc innombrables matances i execucions d'aborígens australians. És molt difícil poder establir un nombre específic de morts, ja que sovint no quedaven registrades, ja que les autoritats colonials no les consideraven rellevants. Així, doncs, la llei no s'aplicava a les zones de frontera quan es tractava d'investigar i jutjar assassinats de persones aborígens. La resistència a l'expansió i el domini de l'home blanc va ser constant i va topiar amb la conseqüent i feroç repressió.

L'historiador Raymond Evans explica que en la seva recerca només ha trobat un únic cas en què un home blanc fos executat per matar un nen aborígen, i va ser més per una qüestió d'accident laboral que de mort de frontera. Hi havia, per tant, una negació evident de la violència que tenia lloc a les zones de frontera. Algunes vegades es va arribar a afirmar que si hi havia hagut un decreixement de la població local havia estat per conflictes entre grups aborígens o, fins i tot, per canibalisme. A les escoles del país, s'ensenyava que abans de l'arribada dels britànics, Austràlia estava despoblada (Evans, 2010, pàg. 22-25).

Lectures recomanades

Per a més informació sobre les guerres de frontera australianes, consulteu **Henry Reynolds** (1981). *The Other Side of the Frontier: Aboriginal Resistance to the European Invasion of Australia*. Sidney: UNSW Press i **John Connor** (2002). *The Australian Frontier Wars, 1788-1838*. Sidney: UNSW Press.

Mitjançant aquests tres exemples, els Estats Units, Rússia i Austràlia, podem concloure que la noció de *frontier* va ser un invent conceptual de l'home blanc euroamericà, que justificava l'imperialisme en zones suposadament poc explorades o habitades, i va implicar la subjugació i la massacre de poblacions indígenes arreu del món, especialment al llarg del segle XIX. Sovint, l'altra opció era l'aculturació dels pobles autòctons, és a dir, l'adopció de la cultura dominant, en aquest cas la dels colons blancs.

Figura 7. Nadius americans

Selecció de retrats de nadius americans de les comunitats cherokee, xeiene, choctaw, comanxe, iroquesa i muskogee, amb vestimenta europea. Fotografies entre 1868 i 1924. Font: Wikipedia.org

La visió idealitzada del món de la frontera i de l'home que l'habitava ha estat qüestionada en les últimes dècades, però la romantització del passat continua existint avui dia en diversos àmbits. Les idees de la naturalesa salvatge i l'home aventurer que s'hi adapta són atractives. Cada vegada més, però, es dona més agència a l'altra cara de la moneda, a les poblacions «de frontera» conquistades i subjugades.

2.1. La *frontier* a l'espai

«Space: the final frontier. These are the voyages of the starship Enterprise. Its five-year mission: to explore strange new worlds. To seek out new life and new civilizations. To boldly go where no man has gone before!»

Star Trek

Hi ha una noció més esbojarrada del terme *frontier* que potser val la pena observar breument per a tancar aquest apartat del mòdul. Farem un salt a mitjan segle XX, moment en el qual les conquestes territorials de vastos territoris o zones suposadament sense explorar a Àsia, Amèrica i Àfrica s'havien acabat. El món quedava més unificat en un procés previ a la globalització contemporània que s'incrementaria en el futur a partir dels anys vuitanta i noranta. En aquest sentit, i en plena Guerra Freda, una nova frontera, tal com l'hem definida en aquest apartat, prendria importància en les mentalitats de les elits polítiques mundials, particularment les dels nord-americans i soviètics: la possibilitat de conquerir l'espai.

La cursa espacial prengué pes a mitjans dels anys cinquanta del segle passat, en una competició entre les dues superpotències que es trasladaria a l'espai. El guanyador no solament seria victoriós a la Terra sinó que estava en joc la conquesta de l'Univers. A partir d'aleshores, diferents esdeveniments en referència a l'exploració de l'espai posaren *in crescendo* les tensions entre l'URSS i els EUA, començant per la gossa Laika, passant per Yuri Gagarin i Valentina Tereshkova, el primer home i la primera dona que van ser enviats a l'espai (el 1961 i 1963, respectivament), i desembocant en les famoses passes de Neil Armstrong a la Lluna poc temps després.

Per a molts polítics del moment, la conquesta de l'espai tenia poc a veure amb la curiositat científica o la inversió en el desenvolupament tecnològic. Era una qüestió de guanyar popularitat i vots entre els ciutadans, els quals es sentien atrets per una empresa de la qual havien llegit en les novel·les de ciència-ficció o les pel·lícules i sèries de televisió. Era la frontera inabordable i la més llunyana possible. L'espai era l'última frontera geogràfica i la tasca de conquerir-lo estava a l'alçada, creien els ciutadans estatunidencs, de l'empresa civilitzadora i de llibertat del seu país, el qual es trobava en una situació de superioritat nacional (Reichstein, 1999, pàg. 131).

En termes pragmàtics, per exemple, per al president dels Estats Units, John F. Kennedy, el llançament de l'home a la Lluna li havia de servir políticament per a recuperar certa legitimitat perduda després del perill i el fracàs de la invasió de la Bahía de Cochinos a Cuba a principis dels anys seixanta. Tot i que la seva mort va impedir que fos testimoni d'aquell moment, aquest cas ens serveix d'exemple per a parlar dels usos polítics de la conquesta de l'espai.

Lectura recomanada

Un bon article que analitza aquesta cursa frenètica és **Andreas Reichstein** (1999). «Space—the Last Cold War Frontier?». *American Studies* (vol. 44, núm. 1, pàg. 113-136).

Una carta que el vicepresident dels Estats Units, Lyndon Johnson, futur president del país, va enviar a Kennedy aquells anys posa de manifest la politització de la cursa a l'espai:

«This space program is not solely a question of prestige, of advancing scientific knowledge, of economic benefit or military development, although all of these factors are involved. Basically, a much more fundamental issue is at stake--whether a dimension that can well dominate history for the next centuries will be devoted to the social system of freedom or controlled by the social system of communism.»

Lyndon B. Johnson, citat a Reichstein (1999, pàg. 124).

És a dir, segons Johnson, el futur polític de la humanitat era la conquesta de la frontera més llunyana que existeix. Amb tots aquests exemples veiem com la *frontier*, tot i trobar-se a la perifèria, pren sempre un paper fonamental en el transcurs històric dels processos globals.

3. Fronteres liminars

Fins ara hem analitzat fronteres físiques i en moviment que han estat motor de conflictes entre grups humans (sobretot, imperis) en els últims segles de la història i la geografia humanes. En les accepcions del terme analitzades en aquest mòdul, les fronteres han estat ideades per contemporanis en el moment de crear o modificar el territori. A continuació, veurem una aproximació més intel·lectual al tema en reflexionar sobre zones transfrontereres o unitats d'anàlisi transnacionals. És a dir, espais geogràfics que es poden concebre com a un tot, on històricament hi ha hagut intercanvis i connexions que fan que l'espai es pugui concebre com a únic o, si més no, com a zona de contacte entre regions que podrien semblar separades.

Per a entendre millor de què parlem, farem una ullada a un exemple de fronteres liminars: el «Gran Carib» (*Greater Caribbean*), regió que engloba els territoris adjacents al Golf de Mèxic i el mar Carib. Reflexionar al voltant d'aquesta regió ens ajudarà a veure com els intercanvis i les connexions són més fortes, a vegades, que les fronteres polítiques nacionals o estatals. Arran d'aquesta interpretació, seguidament extrapolarem els problemes que es desprenen d'aquest cas a escala mundial, tot observant les nocions de «nord» i «sud» que empren de manera quotidiana, però que tenen significats transcendents a l'hora de concebre la configuració del món actual.

3.1. El Gran Carib

El primer problema amb el qual ens trobem en encarar-nos a parlar del Carib és definir-lo geogràficament; així ho argumentà l'historiador Mark Kurlansky en el seu estudi sobre la regió, *A continent of Islands: Searching for the Caribbean Destiny* (1992). No obstant això, el que sí que podem afirmar és que hi ha una unitat més enllà de les fronteres polítiques, com es reflecteix en la citació d'un altre historiador del Carib:

«Political boundaries do not necessarily make, or conform to, cultural boundaries. The concept of the Caribbean [...] emphasizes cultural commonalities rather than political chronology, without neglecting the importance of the latter. [...] [T]he region comprises one culture area in which common factors have forged a more-or-less common way of looking at life, the world, and their place in the scheme of things. All the societies of the Caribbean share an identifiable *Weltanschauung* [world-view], despite the superficial divisions that are apparent.»

Franklin W. Knight (1978). *The Caribbean: The Genesis of a Fragmented Nationalism* (pàg. xi).

Com s'observa en el mapa que segueix a continuació, aquesta zona pren espai del sud dels Estats Units, Mèxic, les illes caribenyes i Amèrica Central, comptant Veneçuela i Colòmbia. Es tracta d'un espai vast i diferent, que historio-

gràficament s'ha posat en comú per a parlar de viatgers, malalties, menjar i, fins i tot, règims polítics. Hi ha hagut múltiples intercanvis i connexions en aquesta regió, l'empremta dels quals és palpable avui dia.

Figura 8. Mapa del Gran Carib

Font: Rubén Carrillo

A part del «Gran Carib», terme popularitzat per l'historiador John R. McNeill en el llibre *Mosquito Empires: Ecology and War in the Greater Caribbean, 1620-1914*, hi ha altres terminologies ideades per altres acadèmics que posen en comú aquesta gran àrea: «Plantation America», «American Mediterranean» o «Greater North America» (aquesta última inclou tots els Estats Units³). En qualsevol cas, és una concepció que en els darrers anys s'ha utilitzat cada cop més.

⁽³⁾Smith i Cohn (2004, pàg. 15), Langley (1976) i Young (2014, pàg. 3).

Més concretament, el mapa anterior marca en negreta les ciutats de Nova Orleans i L'Havana per suggerir que es poden buscar diverses similituds entre Cuba i Louisiana, tot i pertànyer a països i, suposadament, a àrees d'influència diferents. Aquest dos territoris tenen una història d'esclavitud i economia de plantació sucrera similars. Per exemple, als anys vint i trenta del segle XX, s'hi van desenvolupar dos règims polítics comparables liderats per dos polítics, Huey Long a Louisiana i Gerardo Machado a Cuba, que tenien característiques i discursos polítics similars. Ara no entrarem a discutir aquesta qüestió, però és simplement un exemple preliminar de la idea dels elements en comú que es poden trobar al llarg del Gran Carib. Louisiana i Cuba, doncs, podrien formar part d'un mateix espai de frontera, que marcaria l'interval entre Amèrica del Nord i Amèrica del Sud de manera fluïda. Com explica un historiador mexicà:

«Los espacios territoriales por excelencia son los nacionales [...] Hay otras fronteras menos perceptibles y a menudo fluctuantes que delimitan espacios culturales, lingüísticos, étnicos, económicos, etc. Estos espacios pueden tener muchas expresiones diferentes y no son territoriales en el sentido estricto del término, o no siempre lo son. Por lo tanto, es común hallarlos superpuestos, entremezclados, compartiendo y enlazando sus respectivos espacios. Son definidos, a veces, como áreas de influencia.»

Bernardo García Martínez (2001), «El espacio de (des)encuentro» (pàg. 22-23).

Sovint Amèrica Llatina es diferencia dels Estats Units i el Canadà pel que fa als sistemes polítics, la cultura, els costums, la llengua, el clima, entre d'altres. Fins i tot, d'una manera més problemàtica, es parla de tarannàs o ritmes diferents de les poblacions respectives. Així, doncs, es conceben com dos espais clarament separats amb maneres de fer i característiques pròpies. És per aquest motiu, per exemple, que, de vegades, la gent, erròniament i de manera inconscient, inclou Mèxic a l'hora de parlar d'Amèrica del Sud, ja que mentalment situen aquest país en les dinàmiques del sud, en comptes de considerar-lo, tal com és, Amèrica del Nord.

En aquest sentit, un escriptor i pensador cubà, Jorge Mañach, que admirava la teoria de la frontera de Turner, argumentà en un llibre sobre fronteres publicat als anys setanta que els trets diferenciadors entre Amèrica del Nord i Amèrica del Sud eren ben visibles. L'autor pensava que les maneres de pensar, sentir i actuar eren molt diferents entre la gent del nord i la del sud. Fins i tot, especificava que al nord els valors que prevalien eren la raó o la realitat específica, mentre que al sud es donava més importància als sentiments i la sensibilitat (Mañach, 1970, pàg. 93 i 126-127). Aquesta concepció és certament arcaica i hi ha mirades més actuals que aposten per interpretacions més complexes d'aquestes realitats.

Atribuir les diferències entre els Estats Units i Canadà respecte del sud del continent americà a una mentalitat particular és problemàtic i simplista. Malgrat això, com diu l'historiador Felipe Fernández-Armesto (2005, pàg. 200),

«[I]t remains a common opinion that Americans—the US. kind—are essentially 'practical', whereas most other Americans are imaginative. South of the border, dreams take over from dollars, artists from craftsmen, creative minds from constructive ones [...] 'Getting things done' is a Yankee speciality; the Latins never get further than arguing and struggling about what those things should be.»

L'aproximació vertical, és a dir l'estudi de comparatives entre Amèrica del «nord» i del «sud», en comptes de la mirada est-oest que feia Turner, ens permet establir un diàleg amb altres narratives històriques per tal de produir una anàlisi holística d'un espai fluid, com ho és el Gran Carib. La comparativa suggerida es fa per tal de generar debats enriquidors que ajudin a pensar el món i el passat en altres termes. També, com diu Fernández-Armesto, és una manera de concloure que hi ha altres històries dins els Estats Units més enllà de la britànica o «anglo»: «[I]n particular, a Spanish history, rolling from south to north and intersecting with the story of the Anglo frontier» (Fernández-Armesto, 2014 pàg. xxviii).

Per a entendre a què ens referim amb les connexions dins aquest marc de referència que és el Gran Carib, mirarem un exemple d'influències arquitectòniques en aquest espai. Hi ha autors que veuen una similitud clara entre les cases *shotgun* de Nova Orleans, element que es va convertir en emblemàtic de la ciutat i més tard de tot el sud dels Estats Units, i construccions similars a Port-au-Prince. I és que la revolució haitiana, iniciada el 1791 i finalitzada el

1804 amb l'alliberament dels esclaus, va incrementar el moviment de població que fugia de la colònia francesa de Saint Domingue, actual Haití, per a evitar el conflicte.

Molts d'aquests individus s'instal·laren a Nova Orleans, fins al punt que la ciutat va doblar la seva població. Una vegada allà, aquests refugiats emularen el sistema de construcció de la seva terra natal, ja fos per nostàlgia o perquè era el sistema que coneixien i utilitzaven. Per afegir-hi més connexions, a més, les cases típiques de Port-au-Prince al seu temps havien estat construïdes amb xiprers de Louisiana (Edwards, 2009, pàg. 62-96).

Figura 9. Típica casa *shotgun* del sud dels Estats Units

Font: Wikipedia

Poc temps després de la revolució haitiana, a partir de 1809, una nova onada d'immigrants provinents de Cuba arribaren a Nova Orleans com a conseqüència de l'impacte de la guerra del francès al Carib. Les autoritats espanyoles havien expulsat tots els ciutadans d'origen francès de l'illa, molts dels quals van anar a parar a Louisiana. Tots aquests moviments poblacionals tindrien un impacte a la ciutat de Nova Orleans en altres aspectes més enllà de l'arquitectura, com per exemple en la demografia. Molts d'aquests refugiats eren negres alliberats que es van casar o van tenir fills amb persones blanques a la ciutat, la qual cosa va iniciar un procés de mestissatge característic de les ciutats caribenyes.

Una altra connexió que es pot estudiar són les malalties, particularment la febre groga. Aquesta era endèmica en algunes regions del Gran Carib, sobretot a Nova Orleans i Veracruz. De fet, al segle XIX aquestes dues ciutats se les coneixia com a «ciutat dels morts», ateses les múltiples epidèmies de febre groga que hi van tenir lloc al llarg del segle XIX (Gruesz, 2006, pàg. 473).

La unitat d'anàlisi del Gran Carib ens mostra que hi poden haver espais de frontera més enllà dels territoris continentals. Sovint les entitats polítiques s'entenen com un tot que comença i acaba dins d'un espai terrestre específic, però hem vist que zones marítimes també poden englobar i protagonitzar regions que tenen més en comú del que es podria pensar. Hem observat l'exemple del Carib, però també es pot aplicar aquesta metodologia a altres zones del món, com per exemple a l'est d'Àsia. Els historiadors François Gipouloux (2011) i Angela Schottenhammer (2008) s'han referit al «Mediterrani asiàtic», mentre que l'historiador Mat Matsuda (2012) ha suggerit que l'oceà Índic, el mar del Sud de la Xina i Oceania estaven massa lligats històricament com per a ésser considerades entitats separades.

3.2. Divisió nord-sud

La reflexió al voltant del Gran Carib ens serveix com a exemple per a pensar i qüestionar a grans trets les nocions de «nord» i «sud» que tenim avui en dia. Hi ha un paràmetre interessant de divisió dels països que, algunes vegades, tendeix a partir-los imaginàriament en dos. No només això, sinó que s'atribueixen característiques separades a cada zona. El nord és generalment de clima més fred i econòmicament més desenvolupat, mentre que el sud és més càlid i endarrerit. Es tracta de nocions estereotipades de la geografia d'un país.

En podem trobar molts exemples d'aquestes divisions: Itàlia, Espanya, els Estats Units... Però, és clar, trobar les línies exactes de separació és complicat. Per exemple, en el cas d'Anglaterra, és difícil saber on comença el nord i acaba el sud i viceversa. Si s'agafés el territori i se separés per la meitat, la línia s'hauria de situar a Stanford, però si ho féssim així la majoria de la població del país quedaria a la part sud. A més, Sheffield passaria també a formar part d'aquest grup, la qual cosa seria estranya atès que és una ciutat industrial, pròpia del nord. Si abaixéssim la frontera més al sud per tal d'obtenir el mateix nombre de població a tots dos costats, s'hauria d'ubicar Norfolk al nord, un lloc de costa, agricultura i turisme, que no encaixa amb els paràmetres del nord. Amb tot, podem concloure que aquestes divisions són més una percepció subjectiva i que és probable que cada individu les ubiquei en espais variats. Això sí, cada regió suposadament té unes característiques econòmiques, culturals i polítiques diferents.

Les divisions nord-sud, però, no solament s'apliquen a països, sinó que podem mirar de fer una ampliació a territoris transnacionals, com Europa, on el nord el constitueixen països com Alemanya o Noruega i el sud, els països mediterranis. Històricament, de fet, aquesta divisió podia fer-se en referència a begudes alcohòliques: el nord europeu era consumidor de cervesa, mentre que el sud ho era de vi. De fet, aquestes diferències s'han desenvolupat en estudis sobre el «cinturó de la cervesa» i el «cinturó del vi» al continent. Amèrica del Nord i del Sud també, com veiem abans, respon a aquests estereotips divisoris. La dicotomia no s'acaba aquí, ja que, de fet, tot el món està concebut seguint

Lectura recomanada

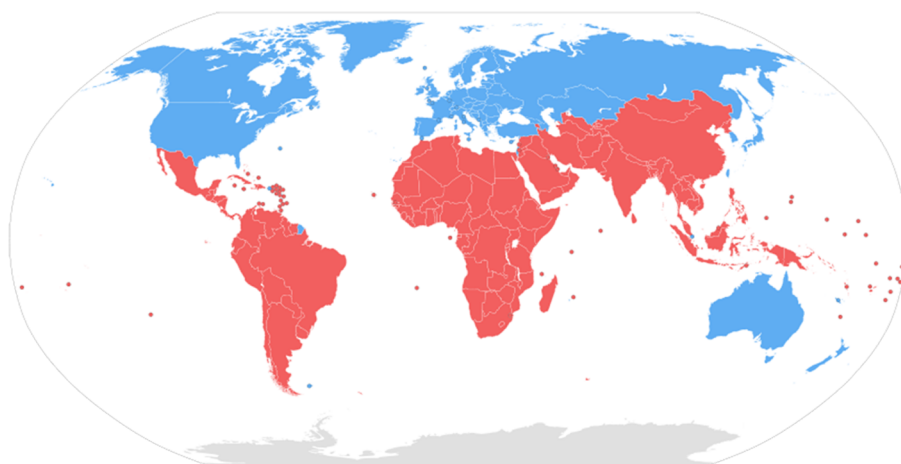
«The North of England: The Great Divide». *The Economist*, 15 de setembre de 2012. <https://www.economist.com/node/21562938>

aquesta divisió nord-sud. De fet, el sud és entès com un espai d'endarreriment i tradicionalisme, mentre que el nord té atribuïdes qualitats de riquesa i progressisme.

Abans d'entrar a analitzar la dicotomia a escala mundial, podem fixar-nos en un exemple senzill de llenguatge. En anglès, hi ha una expressió col·loquial que denota les connotacions negatives del sud. Quan qualsevol cosa *is going south* vol dir que no anirà bé o que s'ha desviat del camí correcte. Tot i que sembli un parèntesi de poca importància, ens serveix per a introduir la concepció del sud que rau en moltes de les concepcions de l'estructura mundial actual.

El nord està constituït, segons aquesta noció, per països «desenvolupats» on no hi ha fam ni misèria, sinó tecnologia moderna i sistemes sanitaris i educatius avançats. En contraposició, el sud està compost per països «en vies de desenvolupament» o simplement «endarrerits» en tots els aspectes, amb taxes de mortalitat altes, manca d'educació i accés a serveis bàsics. El mapa següent ens mostra molt clarament els dos grups en què es divideix el món.

Figura 10. La divisió mundial nord-sud

Font: Wikipedia

No és accident que el mapa del Moviment de Països No Alineats coincideixi gairebé exactament amb el de la divisió nord-sud. L'any 1955, en ple procés de descolonització a l'Àfrica i l'Àsia, una sèrie de països es van reunir a Bandung, Indonèsia, per tal de plantejar la rellevància de països fora de l'àrea d'influència de les dues superpotències de la Guerra Freda. Vint-i-nou estats hi van participar, posant en evidència la necessitat de reivindicació d'un grup alternatiu al món bipolaritzat.

Arran d'aquest encontre, al cap de sis anys va tenir lloc la Conferència de Belgrad, en la qual es va establir el naixement del Moviment dels Països No Alineats amb líders tan rellevants com Josip Broz Tito de Iugoslàvia o Jawaharlal

Nehru de l'Índia. Aquesta organització garantia protecció mútua i coexistència pacífica entre els seus membres, i continua existint avui sota la secretaria general de Nicolás Maduro (Srivastava, 2001).

Segons la jerarquia mundial del moment, el primer món el constituïen els Estats Units, Japó, Corea del sud, els països d'Europa occidental i Austràlia; el segon món era configurat per l'URSS, la Xina, Cuba i els països satèl·lits dels soviètics. Es plantejava, per tant, un «tercer món», terme que en l'actualitat s'empra per a referir-se simplement als països pobres. No obstant això, en els seus orígens precisament feia referència a una tercera via mundial, al marge de la riquesa dels estats que el configuraven. De fet, el concepte *Tiers Monde* va ser encunyat pel demògraf i historiador francès Albert Sauvy el 1952 per a referir-se a països suposadament «perifèrics» que no estaven alineats ni amb el primer ni amb el segon món, però que, després d'haver estat sotmesos i explotats per sistemes colonials, reivindicaven els seus drets i la seva presència en el panorama internacional. Tot i això, al llarg de les dècades subseqüents, l'expressió es va lligar al desenvolupament econòmic, que és com s'entén avui dia.

En aquest sentit, un terme que ha anat prenent força en les últimes dècades per a substituir, d'alguna manera, el de tercer món i les connotacions negatives té és el de «sud global» o *Global South*, contraposat, és clar, al *Global North*. Segons alguns especialistes, aquest terme té implícit un cert apoderament dels pobles que el configuren, és a dir, el *Global South* dona agència i protagonisme als països que en formen part. També s'ha de tenir en compte que el context històric actual fa obsoleta la divisió mundial pròpia de la Guerra Freda entre tres mons. L'espai geogràfic al qual fa referència el sud global no està delimitat hermèticament i depèn dels autors que es consultin.

El concepte va més enllà de l'especificitat geogràfica. Fa referència a una condició vital de certs grups que no gaudeixen de drets, llibertats o oportunitats a causa dels règims locals o estatals del seu país. Seguint aquesta interpretació, es pot afirmar que, ateses les circumstàncies amb les quals es troben, persones del sud global resideixen permanentment al nord. Un lloc que serveix d'exemple en aquesta direcció és el sud dels Estats Units, on avui hi ha una situació de desigualtat evident (Sparke, 2007).

El terme «sud global» va intrínsecament lligat al de globalització, ja que molts d'aquests col·lectius del sud global s'han vist afectats negativament pel fenomen. Així, doncs, en els últims anys han anat sorgint moviments que posen en qüestió les divisions nord-sud i el predomini del món occidental a escala mundial. Per exemple, el sociòleg Boaventura de Sousa Santos (2009, pàg. 287) ha argumentat que: «[Debemos] aprender que existe el Sur, aprender a ir hacia el Sur, aprender a partir del Sur y con el Sur». En la seva definició, és clar, el sud no solament és un terme geogràfic, sinó que té les implicacions que hem esmentat anteriorment. Sovint en les concepcions del món se situa el sistema occidental i els seus valors com la norma que s'ha de seguir, sense

tenir en compte la diversitat cultural mundial. El sociòleg Ramón Grosfoguel (2011) ha anomenat «racisme epistèmic» a aquesta manca de noció o inclusió de l'alteritat, segons la qual tot el que es considera «occidental» es considera superior a la resta.

4. Conclusions

En aquest mòdul, hem reflexionat breument sobre el terme *frontera* i algunes de les seves accepcions. Aquest mot es pot usar de moltes maneres i al llarg de la història hi ha hagut moments en què ha adquirit el protagonisme dels processos polítics, culturals i econòmics que s'esdevenien. En l'actualitat, la *frontier* tal com la concebia Turner està obsoleta. Tot i això, han pres rellevància nous problemes que posen de manifest que hi continuen havent zones de contacte, intercanvi i conflicte arreu del món. Més concretament, la globalització moderna planteja desafiaments no tan distants als que tenien lloc entre les poblacions indígenes i els colons europeus. Ens referim a la reivindicació del manteniment dels costums locals i el canvi transcendental que representa adquirir hàbits i formes de consum forans. En el fons, parlem del contacte amb l'alteritat i els aspectes positius i negatius que comporta.

En aquest sentit, ens podríem plantejar, a tall reflexiu i conclusiu, quin pes tenen avui les fronteres polítiques davant de la globalització. Estem reconfigurant el món dels estats nació, procés iniciat amb la pau de Westfàlia de 1648? El sociòleg Manuel Castells (2005) conclou que hi ha una distància massa gran entre el lloc on es defineixen les problemàtiques (esfera global) i l'espai on es gestionen (esfera local o estatal). Al mateix temps, en els últims anys hem estat testimonis d'un auge dels moviments ultranacionalistes arreu del món, com a reaccions al procés de globalització.

Una altra qüestió que sorgeix arran de la situació actual té a veure amb temes culturals. Vivim un procés en què s'està creant una «cultura global» que elimina les especificitats territorials? Potser el més indicat seria parlar de «cultures híbrides», com l'historiador Peter Burke (2009). Segons aquest, la mescla i l'intercanvi és la màxima característica de les societats actuals. De fet, cita un altre autor, l'antropòleg Néstor García Canclini, que afirmà: «Todas las culturas actuales son culturas de frontera».

Bibliografia

Bassin, M. (1993). «Turner, Soloviev and the Frontier Hypothesis: The Nationalist Signification of Open Spaces». *Journal of Modern History* (núm. 65, setembre, pàg. 473-511).

Bonnett, Alastair (2014). *Unruly Places: Lost Spaces, Secret Cities, and Other Inscrutable Geographies*. Boston / Nova York: Houghton Mifflin Harcourt.

Burbank, Jane; Cooper, Frederick (2010). *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*. Princeton / Oxford: Princeton University Press.

Burke, Peter (2009). *Cultural Hybridity*. Cambridge: Polity Press.

Castells, Manuel (2005). «Global Governance and Global Politics». *PS: Political Science and Politics* (vol. 38, núm. 1, gener, pàg. 9-16).

Connor, John (2002). *The Australian Frontier Wars, 1788-1838*. Sidney: UNSW Press.

Cumings, Bruce (2005). *Korea's Place in the Sun: A Modern History*. Nova York / Londres: W. W. Norton & Company.

«Donald Trump's Mexico wall: Who is going to pay for it?» [article en línia]. *BBC News*, 6 de febrer de 2017. [Data de consulta: 6 de maig de 2018]. <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-37243269>

Edwards, Jay Dearborn (2009). «Shotgun: The Most Contested House in America». *Buildings & Landscapes* (vol. 16, núm. 1, pàg. 62-96).

Evans, Raymond (2010). «The Country Has Another Past: Queensland and the History Wars». A: Frances Peters-Little; Ann Curthoys; John Docker (ed.). *Passionate Histories: Myth, Memory, and Indigenous Australia* (pàg. 9-38). Camberra: The Australian National University Press.

Fernández-Armesto, Felipe (2005). *The Americas: A Hemispheric History*. Nova York: Modern Library.

Fernández-Armesto, Felipe (2014). *Our America: A Hispanic History of the United States*. Nova York: W. W. Norton & Company.

García Martínez, Bernardo (2001). «El espacio de (des)encuentro». A: Manuel Ceballos Ramírez (ed.). *Encuentro en la frontera: mexicanos y norteamericanos en un espacio común*. Ciutat de Mèxic: El Colegio de Mèxico.

Gipouloux, François (2011). *The Asian Mediterranean: Port Cities and Trading Networks in China, Japan and South Asia, 13th-21st Century*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Grosfoguel, Ramón (2011). «Racismo epistémico, islamofobia epistémica y ciencias sociales coloniales». *Tabula Rasa* (núm. 14, gener-juny, pàg. 341-355).

Gruesz, Kirsten Silva (2006). «The Gulf of Mexico System and the "Latinness" of New Orleans». *American Literary History* (vol. 18, núm. 3, tardor, pàg. 468-495).

Immerman, Richard H. (2010). *Empire for Liberty: A History of American Imperialism from Benjamin Franklin to Paul Wolfowitz*. Princeton / Oxford: Princeton University Press.

Knight, Franklin W. (1978). *The Caribbean: The Genesis of a Fragmented Nationalism*. Nova York: Oxford University Press.

Kurlansky, Mark (1992). *A Continent of Islands: Searching for the Caribbean Destiny*. Reading: Da Capo Press.

Langley, Lester D. (1976). *Struggle for the American Mediterranean: United States-European Rivalry in the Gulf-Caribbean, 1776-1904*. Athens: University of Georgia Press.

Mañach, Jorge (1970). *Teoría de la frontera*. Barcelona: Tipografía Miguza.

Matsuda, Matt (2012). *Pacific Worlds: A History of Seas, Peoples, and Cultures*. Nova York / Cambridge: Cambridge University Press.

O'Rourke, Shane (2008). *The Cossacks*. Manchester: Manchester University Press.

Osterhammel, Jürgen (2014). *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton / Oxford: Princeton University Press.

Reichstein, Andreas (1999). «Space—the Last Cold War Frontier?». *Amerikastudien / American Studies* (vol. 44, núm. 1, pàg. 113-136).

Reynolds, Henry (1981). *The Other Side of the Frontier: Aboriginal Resistance to the European Invasion of Australia*. Sidney: UNSW Press.

Santos, Boaventura de Sousa (2009). *Una Epistemología del Sur: la reinención del conocimiento y la emancipación social*. Ciutat de Mèxic: CLACSO / Siglo XXI Editores.

Schottenhammer, Angela (2008). *The East Asian Mediterranean: Maritime Crossroads Of Culture, Commerce and Human Migration*. Oakville: David Brown Book Company.

Smith, Jon; Cohn, Deborah N. (2004). «Introducion: Uncanny Hybridities». A: *Look Away!: The U.S. South in New World Studies*. Durham: Duke University Press.

Sparke, Matthew (2007). «Everywhere But Always Somewhere: Critical Geographies of the Global South». *The Global South* (vol. 1, núm. 1, pàg. 117-126).

Srivastava, Pramila (ed.) (2001). *Non-Aligned Movement: Extending Frontiers*. Nova Delhi: Kanishka Publishers.

«The North of England: The Great Divide» [article en línia]. *The Economist*, 15 de setembre de 2012. [Data de consulta: 6 de maig de 2018]. <https://www.economist.com/node/21562938>

Turner, Frederick Jackson (1921). *The Frontier in American History*. Nova York: Henry Holt and Company.

Young, Elliott (2014). *Alien Nation: Chinese Migration in the Americas from the Coolie Era through World War II*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.